

Edmund Pjech

Němska kublanska politika a narodne mjeńšiny w „krótkim 20. lětstotku“ (1918–1990) Serbja w přirunowanju

1. Kublanska politika a narodne mjeńšiny we Weimarskej republice

Wuslědki Přenjeje swětoweje wójny z postajenjemi Versailleskeho měroweho zrěčenja woznamjenichu za Němske mócnarstwo wulku politisku porážku. Wosebje we wuchodnych prowincach, ale tež na sewjeru a zapadze dyrbyeše němski stat wjetše džěle teritorija wotstupić. Byrnjež so tak narodna struktura ludnosće w Němskej zjednotniła, bydlachu w kraju hišće poměrnje sylne cuzorěčne ludowe skupiny, kotraž w někotrych regionach samo wjetšinu wobydlerstwa wučinichu. Najwjetša mjeńšina w Němskej běchu Polacy z 1,2 milionomaj wosobow (porno 3,7 milionam do 1914).¹ Ličba danskeje mjeńšiny w Schleswigsko-Holsteinskej ležeše mjez 15 000 a 20 000 (porno 200 000 do 1914). Ličba Serbow podawaše so w priwatnych ličenjach z někak 115 000 a ličba Sewjernych Frizow ze 16 000 ludźimi. Nimo toho sydleše we wobłuku hranicow Němskeho reicha česka mjeńšina ze 47 000 a litawska mjeńšina z něhdže 40 000 wobydlerjemi. Jako cuzorěčna ludowa skupina njeakceptowachu so wot wšeho spočatka Sinti a Roma, kotrychž ličba so z někak 30 000 ludźimi podawaše. Woni běchu mjenje abo bóle wumjezowani, dokelž njewobhladowachu so jako kruće zasydleni.²

Němska porážka w Přenjeje swětowej wójnje kaž tež rozsudy Versailleskeho měroweho zrěčenja wuwolachu pola wulkeho džěla němskeho wobydlerstwa protest, njevěstosć a strach. Wójnske nazhonjenja a rozpad Kejžorskeho mócnarstwa wjedźechu k radikalizowanju ciwilneje towaršnosće, štož wujewi so mjez druhim w sylnym němskim nacionalizmje w hraničnych pasmach.

Hladajo na wotstupjene teritorije spyta němske knježerstwo narodne mjeńšiny w Němskej bagatelizować. To pokaza so mjez druhim při ludličenju, přez kotraž dyrbyeše so niska procentowa sadžba cuzorěčneje ludnosće dopokazać. Němska definowaše so jako narodny stat, kotryž wostjeji k wjace hač 99 procentow z němskeho wobydlerstwa: „Über 99 v.H. seiner Bevölkerung sind Deutsche. Vor dem Weltkriege betrug die Zahl der Deutschen nur 92,5 v.H. der Gesamtbevölkerung. [...] Durch die Abtretung der Grenzgebiete und die Auswanderung vieler Polen aus dem Rheinland und Westfalen nach Frankreich oder in ihre Heimat hat das Deutsche Reich den größten Teil seiner nicht deutsch sprechenden Bevölkerung verloren, so daß die nationalen Minderheiten (Masuren in Ostpreußen, Wenden in der Lausitz, Wasserpollacken in Oberschlesien) nur verschwindend klein sind.“³ Tute niwelěrowanje cuzorěčných ludowych skupinow pokazowaše so tež w šulskich knihach dwacetych lět. Jeli so tajke docyła naspomnichu, potom so jich wuznam marginalizowaše, mjeztym zo so róla němskich mjeńšinow we wukraju wuzběhowaše. Tak pisaše so w daloko rozšěrjenej zemjepisnej wučbnicy wo

¹ Hlej Julius Bogensee a Jan Skala (wud.): Die nationalen Minderheiten im Deutschen Reich und ihre rechtliche Stellung, Berlin 1929, str. 10–12.

² Wolfgang Wippermann: „Wie die Zigeuner“. Antisemitismus und Antiziganismus im Vergleich, Berlin 1997, str. 149.

³ Deutsches Reich, w: Meyers Lexikon, Bd. 3, Leipzig 1925, str. 599.

Serbach w Delnjej Łužicy: „Früher wohnten in dieser Gegend keine Deutschen, sondern Wenden (Slaven, Verwandte der Polen und Russen). Bei der Besiedlung des Landes ringsum blieben die Deutschen den unzugänglichen Sümpfen fern; daher hielt sich bis heute wendische Tracht und neben der deutschen Sprache, die alle sprechen, auch die wendische.“⁴

Na druhej stronje pak intensiwowachu knježerstwowi reprezentanća Weimarskeje republiki wěšte strategije, zo bychu prawa němskich mjeńšinow we wukraju zawěsćili. Njepřihódna wonkownopolitiska konstelacija wukonješe sylny wliw na nutřkownu politiku. Pod tutym čišćom bě Němska zwólniwa, tež w Němskej bydlycym cuzorěčnym ludowym skupinam wšelake prawa přizwolić. To so wotblyšćowaše w artiklu 113 Weimarskeje wustawy: „Die fremdsprachigen Volksteile des Reiches dürfen durch Gesetzgebung und Verwaltung nicht in ihrer freien volkstümlichen Entwicklung, besonders nicht im Gebrauch ihrer Muttersprache beim Unterricht sowie bei der inneren Verwaltung und der Rechtspflege beeinträchtigt werden.“⁵

Dolho diskutowaše so mjez politiskimi zastupjerjemi, za kotre ludowe skupiny ma so artikl 113 dacyła naložować. Połny mjeńšinowy status dóstachu w Němskej oficialnje jenož Danojo a Polacy. Wšě tamne skupiny – kaž Češa, Kašuboj, Litawčenjo, Serbja abo Sewjerni Frizojo – wobhladowachu so jako ludowe zbytki, kotrež běchu so w běhu stawiznow nimale cyle do němskeho wobswěta integrowali. Hajenje a pěstowanje jich rěčow dyrbješe měć jenož lokalny wuznam. Jich wužiwanje we wobłuku šule abo cyrkwy rjadowaše so tuž jenož na runinje krajow Sakskeje a Pruskeje. Němske knježerstwo wotpokaza kóždežkuli nadregionalne rjadowanje, zo njeby so mjeńšinowy problem přejara akcentował.⁶

Prěnje postajenje za mjeńšinowe šulstwo w Němskej po skónčenju wójny bě wukaz za wužiwanje pólskeje rěče w šulskej wučbje w pruskich ludowach šulach dnja 31. decembra 1918. Na tutym zakładze smědžeše so pólskorěčnym dźěćom nabožina w jich maćeršćinje podawać. Nimo toho móžachu so přidatne hodžiny za zwučowanje w pólskim čitanju a pisanju poskićeć.⁷ W přichodnych lětach so tute postajenja na dalše cuzorěčne ludowe skupiny w Pruskej rozšěrjachu. Wot měrca 1920 plačachu wone tež za dansku mjeńšinu w Schleswigsko-Holsteinskej. A přez wukaz dnja 29. decembra 1920 dóstachu tohorunja pruscy Serbja w Lěhničanskim a Frankfurtskim knježerstwowym wobwodze podobne prawa. Za Serbow w Sakskej eksistowaše hižo wot 22. junija 1919 tak mjenowany sakski přechodny zakon za ludowe šulstwo. Z tym běchu Serbja nimo Polakow a Danow třeća ludowa skupina, za kotruž tute rjadowanja plačachu. Wukazy pak njejsu so zjawnje publikowali, ale připóslachu so jenož internje podrjadowanym zarjadam. Narodne mjeńšiny w Němskej su zatajensku politiku přeco zaso, ale bjez wuspěcha, kritizowali. Zaměr tajkeho postupowanja w Pruskej bě, zo njebychu dalše ludowe skupiny w Němskej kaž Sewjerni Frizojo, Češa abo Litawčenjo podobne ža-

⁴ Erdkundebuch, Teil 1 für Sexta, Quinta; Teil 2 für Quarta, Unter- und Obertertia, Frankfurt/Main 1929, str. 60.

⁵ Die Verfassung des Deutschen Reiches, Berlin 1919, str. 42.

⁶ Přir. Marianne Krüger-Potratz/Dirk Jasper/Ferdinande Knabe (wud.): „Fremdsprachige Volksteile“ und deutsche Schule. Schulpolitik für die Kinder der autochthonen Minderheiten in der Weimarer Republik – ein Quellen- und Arbeitsbuch, Münster 1998, str. 36.

⁷ Hlej Lieselotte Helbing: Die preußisch-deutsche Schulpolitik gegenüber der polnischen Minderheit in der Zwischenkriegszeit und der Aufbau eines polnischen Minderheitenschulwesens in Preußen unter besonderer Berücksichtigung des Regierungsbezirkes Allenstein 1919–1939, Hamburg 1995, wosebje str. 44–63.

danja stajili. W tutej naležnosći zdźěli dnja 4. julija 1923 pruski ministerski prezident swojemu nutřkownemu ministrej: „Besondere Maßnahmen hinsichtlich der tschechischen und litauischen Bevölkerung zu treffen, erübrigt sich ebenso, wie solche Maßnahmen für andere in Preußen sesshafte Stämme, z. B. Friesen überflüssig wären. [...] Jede Sonderbehandlung wäre nur dazu angetan, das Gefühl der Zugehörigkeit mit dem großen deutschen Volkstum zu schwächen und eine fremdstämmige Bewegung künstlich hochzuziehen.“⁸ Na tutym pozadku je so tež próstwa cuzorěčnych ludowych skupinow wotpokazała, sformulować šulski mjeńšinowy zakon za wšitke w Němskej sydlace mjeńšiny. Polěpšenja přizwolichu so jenož Danam a Polakam. Jich mjeńšinowy status, mjez druhim na polu šulstwa, so jasnje rjadowaše. Za wobě ludowej skupinje wudźěla Pruske ministerstwo za wědomosć, kulturu a ludowe kublanje mjez 1925 a 1928 wjacore postajenja, kotrež rozšěrjachu móžnosće za wužiwanje danšćiny resp. pólsćiny. W tutej wukazach so woběmaj ludowymaj skupinomaj samo dowoli wutworić zjawne abo priwatne šule, hdžež so we wšelakich předmjetach pólsce abo dansce wuwučowaše.

Hladajo na to nadzjachu so tež serbscy zastupjerjo na reformu w swojim šulstwje. Dokelž namaka položenje Serbow w mjezynarodnym nowinarstwje – wosebje w Českosłowakskej, Pólskej a Juhosłowjanskej, zdźěla w Francoskej a Wulkej Britanskej – wulki zajim, stežeše Němska pod wěstym čišćom. Tak so mjez 1928 a 1930 w zamołwitych ministerstwach w Pruskej a Sakskej wo přestrukturowanju serbskeho šulstwa diskutowaše. Sakske ministerstwo za ludowe kublanje nošeše so 1928 z ideju, šulski system za Serbow liberalizować. Mjez druhim planowaše wone eksperiment tak mjenowaneje „serbskeje šule“. Tutón šulski typ měješe so tam zarjadować, hdžež eksistowaše wulka wjetšina serbskich dźěci a hdžež bychu starši za to swoju zwólniwość wuprajili. W tutej šulach by so we wšelakich předmjetach zawjedła serbska wuwučowanska řeč. Za přewjedjenje šulskeje reformy bě tež polěpšenje we wučerskim wukublanju trěbne. Na jednej ze sakskich uniwersitow měješe so přistajić serbski wědomostny sobudźělaćer abo lektor.

Nowe rjadowanje za Serbow podpěrowaše tež wonkowny hamt: „Die Bestimmung darf sich daher nicht zu weit entfernen von der Regelung, die für die dänische Minderheit eingeführt worden ist und für die polnische Minderheit eingeführt werden soll. [...] Der Hauptangriffspunkt der Wenden ist immer der, dass sie nicht eine einzige rein wendische Schule haben. Wir sollten, da wir nicht leugnen können, dass die Deutschen in Serbien, in der Tschechoslowakei und in allen möglichen anderen Ländern ihre deutschen Schulen haben, dieses Experiment der Errichtung rein wendischer Schulen ruhig wagen.“⁹ W lěće 1929 konkretizowaše Sakske ministerstwo za ludowe kublanje swój plan a předpožiči namjet, w dwurěčnych kónčinach přewjesć staršiske zhromadźizny. Na tutej dyrbjachu starši rozsudzić wo natwarje tajkeje serbskeje šule. Při wšěm pak so tež Sakske ministerstwo za ludowe kublanje nadziješe, zo dóndže k jasnému wuprajenju staršich přećiwo tajkemu šulskemu typej. Z tym by so hodźało napřećo wukrajej argumentować, zo Serbjacy docyła swójske mjeńšinowe šule nochcedza: „Die Hoffnung dürfte kaum trügen, dass die deutschen Schulen den stärkeren Besuch aufweisen würden, da die große Mehrheit der wendischen Eltern nach wie vor bestrebt sein wird, in erster Linie ihren Kindern eine möglichst umfassende Ausbildung in der deutschen

⁸ GStA PK, I. HA Rep. 77, Mdl, Tit. 856, č. 258, łopjeno 15 sl.

⁹ Hlej Sächs. HStA Bautzen, W IV 2A, Beratung am 29. 9. 1928 im Sächsischen Ministerium für Volksbildung.

Sprache zuteil werden zu lassen.“¹⁰ Ale widźachu w „agitaciji radikalnych serbskich wótčincow“ wulki faktor njewěstoty. Pruske zarjady wuzběhowachu zwotprědka swoje wobmyslenja při kóždymžkuli polěpšenju serbskeho šulstwa.

Počasu pokaza so, zo chcyše Němska přez tutu akciju na mjezynarodnej runinje jenož dopokazać, zo sej Serbja tajke šule scyła nježadaja. Sakske a pruske instancy běchu jenož na wobmjezowanym hajenju serbskeje rěče a kultury w šuli (tři hodžiny tydžensce a w nabožinje) zajimowane a nic na šulach ze serbskeje wuwučowanskej rěču. Na kóncu njeje k naprašowanju staršich dóšlo, dokaž njeběchu sej zamołwite ministerstwa rezultata wjacje wěšte. Zo so statne zarjady docyła ze serbskeje problematiku zaběrachu, zaležeše nimo wonkownopolitiskich rozważowanjow na wulkej ličbje serbskich peticijow ze žadanjemi na pruske a sakske instancy kaž tež na knježerstwo Němskeho reicha a na Zwjazk ludow. Po tym, zo běchu so wobzamknyli polěpsene rjadowanja za dansku a pólsku mjeńšinu w Němskej mjez 1925 a 1928, stłóči so serbske šulstwo w pózdnej fazy Weimarskeje republiki džen a bóle do pozadka. Mjeńšinowy status w Němskej wobchowachu sej jenož Danojo a Polacy, při čimž so tež tu wulke rozdžěle jewjachu. Tak je so z němskeje strony wutworjenje mjeńšinoweho šulstwa we wuchodnych kónčinach přeco wótrje kritizowało. Při tym pokaza so wosebje na nišu kulturu Polakow. Jako dalše negatiwne argumenty mjenowachu so njeakceptabelne šulske kóšty dla wulkeje ličby pólskich džěci. W časopisach, mjez druhim w „Kulturwehr“, rozprawjachu Polacy husto wo šikanach we wobłuku šule. Tak pisaše so wo ludowej šuli we wuchodnej Pruskej, hdžež běše wulka wjetšina pólskich džěci, ale wučer žadaše sej striktnje wužiwanje němčiny. Džěco, kotrež wužiwaše pólsčinu, dósta tafličku z nadpisom „Pollack“. Tutu tafličku smědžeše dale dać na džěco, kotrež wone při wužiwanju pólsčiny lepi. Šuler, kotryž potom sobotu jako posledni tutu tafličku nošeše, so z kijom chłostaše.¹¹ Pola Serbow jewjachu so zdžěla podobne šikany, kotrež so tež w „Kulturwehr“ wozjewichu. W bliskosci Wósporka na přikład eksistowaše priwatna šula za džělawych tamnišeho ryčerkubla. Tu so džěcom wužiwanje serbsčiny zakaza. Za kóžde serbske słowo dyrbjachu 10 pjenježkow pokuty plaćić.¹²

Při wšěm pak mjeještej danska a pólska mjeńšina prawnisce hišće poměrnje dobre wuměňjenja. Prawa druhich mjeńšinow so husto cyle ignorowachu. Pola Serbow so šulske reformy jenož džělnje a to předewšěm w Sakskej realizowachu. Za česku a litawsku mjeńšinu drje eksistowachu wšelake šulske postajenja, ale w prakсы so njezwoprawdžichu. A friziščina wobhladowaše so jako němski dialekt a jako tajki smědžeše so jednu hodžinu wob tydžeń wuwučować. Při wšěm so tež za Frizow w dwacetych lětach wšelake polěpšenja w šulstwje přizwolichu. Němska pak spyta to wšitko jenož inoficialnje rjadować. Dokaž chcyše pruske knježerstwo na kóždy pad wobeńć, zo nastanje w prašenju Frizow mjeńšinowa diskusija, widžeše wupuć w tym, zo so spěchowanje friziskeje rěče na samsnu runinu staji kaž spěchowanje delnjoněmčiny.¹³ Rěčeše so jenož hišće wo spěchowanju friziskeho dialekta. Podawanje friziščiny w šulach rjadowaše so we wobłuku dweju postajenjow najprjedy w lěće 1925 a potym 1928. Na tutym

¹⁰ Přir. Sächs. HStA Bautzen, W IV 2C, Besprechung wendischer Vertreter, Staatsvertreter und des Sächsischen Ministeriums für Volksbildung über die Regelung des wendischen Unterrichts, Bautzen am 27. 11. 1928.

¹¹ Hlej GStA PK XX HA Rep. 2/II, 3152/6, łopjeno 74.

¹² Sächs. HStA Dresden, Ministerium für Volksbildung, č. 14531, Wendenbewegung 2 1922–1929, łopjeno 462, Information des Ministeriums des Kultus vom 23. 2. 1924.

¹³ Erlas zur „Berücksichtigung der heimischen Mundart im Unterricht“ vom 17. Dezember 1919 – U III A 1691 U II – ZBI. 1920, str. 192 sl.

zakładže zawjedže so w šulach t. mj. „hodžina frizišćiny“. Připóznaće Frizow jako mjeńšina pak so w zmysle artikla 113 Weimarskeje wustawy wotpokaza.

Po Přěnjeje swětowej wójnje a pod nastawacym mjezynarodnym škitom mjeńšinow nadžijachu so tež małe ludowe skupiny bjez maćerneho kraja kaž Serbja a Sewjerni Frizojo polěpšenja svojeho šulskeho kubljanja. Tohodla diskutowachu Serbja kaž tež Sewjerni Frizojo wo šulach ze serbskej resp. friziskej wuwučowanskej rěču. Ale tute ideje njejsu so w času Weimarskeje republiki realizowali, dokelž žadaše sej narodny stat rěčnu homogenitu, to rěka jednorěčnosť. Tutu podpěrachu pedagogojo a psychologojo mjez druhim ze sloganom: „Jedyn čłowjek – jedna rěč“. Přidružichu so dalše wuprajěnja kaž „Jedyn lud – jedna rěč“, „Jedyn stat – jedna rěč“ abo „Jedyn teritorij – jedna rěč“. Eksperća na polu pedagogiki a psychologije wopisowachu wjacorečnosť jako negatiwny zjaw. Čechychu dopokazać, zo maja wjacorečnje džěci husto psychiske problemy, dokelž dyrbja pječa dla wužiwanja wjacorych rěčow wšelake dušine konflikty přežiwić. Wosebje přitřechni to po jich měnjenju za džěci małych ludowych skupinow, dokelž maja jich rěče jenož „jara niski status“. Husto jedna so wo rěč bjez kublanskeho wuznama.¹⁴ Jenož wulkim rěčam přicpěwaše so wysoka kultura a z tym wuznam za kublanje. Małe rěče mějachu po twjerdženjach tutech pedagogow a psychologow jenož lokalny abo regionalny wuznam za burske woršty, rjemjeslnikow a džělačerjow. Hódnoćachu so tuž negatiwnje: „Für die Beurteilung der Verhältnisse in Deutschland darf [...] nicht übersehen werden, dass die hier lebenden autochthonen Minderheiten zum größten Teil kulturell auf einer wenig hohen Stufe stehen und ihre geistige Spannkraft nicht allzu stark ist.“¹⁵

2. Kublanska politika a narodne mjeńšiny w Třecim reichu

Hdyž Hitler w januarje 1933 politisku móc w Němskej přewza, dóndže k někotrym direktnym represalijam přećiwo zastupjerjam narodnych skupinow. Nationalsocialisća zajachu džěl danskich, pólskich a serbskich aktiwistow. Nimo toho wšelake nowiny narodnych mjeńšinow nachwilnje zakazachu.

Ale hižo w nalěcu 1933 so situacija předewšěm dla protestow we wukraju naraz polěpši. Wobsteješe strach negatiwnych wuskutkow na němske narodne skupiny w sudnych krajach. Tohodla zapřimny nowe knježerstwo spěšnje do debaty. W swojej narěči w Reichstagu dnja 17. meje 1933 wobjednawaše kancler Adolf Hitler postupowanje Němskeje w prašenju cuzorečnych ludowych skupinow. Hitler wupraji so přećiwo kóždemu zaměrej jich asimilacije: „Wir kennen auch daher nicht den Begriff des Germanisierens. Die geistige Mentalität des vergangenen Jahrhunderts, aus der man glaubte, vielleicht aus Polen und Franzosen Deutsche machen zu können, ist uns genauso fremd, wie wir uns leidenschaftlich gegen jeden umgekehrten Versuch wenden. Wir sehen die europäischen Nationen um uns als gegebene Tatsache. Franzosen, Polen usw. sind unsere Nachbarvölker und wir wissen, dass kein geschichtlich denkbarer Vorgang diese Wirklichkeit ändern könnte.“¹⁶

¹⁴ Wobšěrněšo wo tym: Krüger-Potratz/Jasper/Knabe (wud.): „Fremdsprachige Volksteile“ und deutsche Schule, str. 114–116 (kaž přisp. 6).

¹⁵ Cit. po Anselm Versteyl: Das Schulrecht der nationalen Minderheiten in Europa, Köln 1927, str. 97.

¹⁶ Cit. po Max Domarus: Hitler. Reden und Proklamationen, Bd. 1: 1932–1938, Würzburg 1962, str. 273.

Reakcije narodnych mjeńšinow na tutu narěč, wosebje pólskeje ludoweje skupiny, běchu nimale euforiske. Němska prócowaše so wosebje wo wurunanje z pólskej a danskej ludowej skupinu. K tomu slušeštej spočatk 1934 němsko-pólske nowinarske zrěčenje kaž tež pakt wo njenadpadnjenju mjez Němskim mócnarstwom a Pólskej. Dla nowinarskeho zrěčenja zastajichu so wšitke rozestajenja w němskich a pólskich medi-jach.¹⁷ Tohorunja poměr k Danskej so polěpši, z tym zo skónčichu so 1933/34 mjezsobne nadběhi w nowinarstwje. Tež hewak přilubješe Němska pólskej a danskej mjeńšinje wšelake koncesije, štož so we wobłuku šulstwa pokaza. Za wučerjow pólskeho staćanstwa, kotřiž wuwučowachu na priwatnych pólskich šulach w Němskej, zběhnychu so po 1933 wšitke wobmjezowanja. Hišće w poslednich lětach Weimarskeje republiky bě Pruske kultusowe ministerstwo njeluboznym wučerjam wuwučowanje w Němskej zakazało. Po 1933 založichu so w Němskej samo pólskej gymnazijej. Schwalenje projektow běše wězo wotwisne wot podobnych přizwolenjow za němsku mjeńšinu w Pólskej. Na druhej stronje přidže na pólskich a danskich mjeńšinowych šulach ke konfliktam w rozestajenju z nacistiskim swětonahladom. Tak protestowachu wučerjo a šulerjo, dokelž dyrbyješe so tež na priwatnych šulach Hitlerske wašnje strowjenja (Hitlergruß) přesadzić. Ale Pruske kultusowe ministerstwo wupraji so spěšnje ke kompromisam zwólniwe a zběhny tutón prikaz za pólske a danske priwatne šule. Samsna wulkomyšlnosć plačeše tohorunja za wuhotowanje šulskich rumnosćow. Nimo portreta wjednika a kanclera Hitlera smědžachu so tu tež pólske abo danske narodne symbole připrawić. Šulerjo pólskeje a danskeje mjeńšiny njetrjebachu spočatnje samo nacistiskim młodžinskim formacijam kaž HJ abo BDM přistupić, ale smědžachu so dale w swojskich skupinach organizować. Powšitkownje so na tutej politice hač do 1936 oficialnje ničo zasadneho njezměni. Poměrnje liberalna politika wjedžeše k tomu, zo ličba sobustawstwa w narodnych organizacijach pólskeje a danskeje mjeńšiny stupaše, tohorunja ličba džěci, kotraž wopytowachu mjeńšinowe šule.

Pola Serbow a Sewjernih Frizow pak spytachu nacionalsocialisća jich wosebitu narodnosć přec. Hižo we Weimarskim času wobhladowachu so Sewjerni Frizojo jako wobstatk němskeho luda. Zo jedna so wo samostatny zapadogermanski lud, njesmědžeše so w zjawnosći jewić. Při wšěch sympatijach za germanskich Frizow ze strony nacionalsocialistow so friziska rěč jenož snadnje spěchowaše. Je tuž bjez džiwa, zo w šuli ličba wobdźělnikow na tak mjenowanej hodžinje frizišćiny, kotraž so tydžensce wotměwaše, po 1933 sylnje spadowaše. W serbskim prašenju eksistowaštej w NS-kruhach rozdźělnej tezy. Jedni twjerdžachu, zo su Serbja wobstatk němskeho luda a zo je tohodla kóždežkuli radikalne rjadowanje w tutym prašenju njetrjebawše. Na druhej stronje pak zastupowachu připóznaći wědomostnicy měnjenje, zo jedna so pola Serbow wo Słowjanow ze samsnymi rasowymi priznamjenjami kaž maja je Polacy a zo dyrbitej so tuž serbska rěč a kultura spěšnje pozhubić. W přenjej fazy hač do 1936 přewahowaše taktika, wšitko serbske bjez direktneje namocy ze zjawnosće wutłócić. Ale k wobmjezowanju serbskeje rěče w šulach dóndže hižo 1933. Mjeztym zo so serbska rěč w Pruskej hižo we Weimarskej republice ze šulow wutłóci, pospyta so to nětko tohorunja w Sakskej. Byrnjež běchu po sakskim přechodnym zakonju za ludowe šulstwo z lěta 1919 tydžensce tři hodžiny serbsčiny dowolene, podawaše so tuta wučba w njepríjomnych hodžinach pózdneho popołdnja abo so na někotrych dalšich šulach wot regionalnych instancow wotstroni. Dždžela so samo šule ze serbskim podžělom z wjace hač

¹⁷ Hlej Sabine Bamberger-Stemmann: Der Europäische Nationalitätenkongress 1925 bis 1938. Nationale Minderheiten zwischen Lobbyistentum und Großmachtinteressen, Marburg 2000, str. 250.

50 procentami jako němske kubłanišća deklarowachu, z čimž so serbska wučba zapowě. Wobdźělenje serbskich šulerjow na maćernorěčneju wučbju runje w ewangelskich kónčinach sakskeje Hornjeje Łužicy sylnje spadny, kaž statistiki za lěće 1925 a 1933 pokazuja. 1925 wobdźěli so w Budyskim šulskim dohladowanskim wobwodze 2295 dźěći na serbskej wučbje, w lěće 1933 jenož hišće 1526 šulerjow. Hižo 1925 bě jenož kóždy dźesaty serbski šuler na tutu wučbu chodźił a nětko bě ličba wobdźělenych w krótkim času wo cyłu třecinu spadnyła. Hinak běše tomu w katolskich wsach Budyskeho a Kamjenskeho šulskeho wobwoda. W Kamjenskim dohladowanskim wobwodze je so ličba wobdźělnikow samo zwyżila wot někak 1000 w lěće 1925 na 1346 w lěće 1933.¹⁸

Liberalny kurs nacionalsocialistiskeje mjeńšinoweje politiki po 1933, wosebje w padže Danow a Polakow, přewjedže so z ryzy taktiskich wonkownopolitiskich přičin. Za čichim wjedžeše so stara potłóčowanska politika dale. W hraničnych pasmach wobstejachu organizacije, kotrež z njelegalnymi metodami wo přesadženje němcowstwa wojowachu. Jara aktiwnje skutkowaše we wuchodnych kónčinach zjednoćenstwo Bund Deutscher Osten (BDO). Deklarowaše so drje jako samostatna organizacija, kotraž pak so tajnje, ale wulkomyslnje wot stata podpěrowaše.¹⁹ BDO dyrbyeše kublanje cyłego wobydlerstwa we wuchodnych hraničnych pasmach w zmysle němcowstwa a nacionalneho socializma přewzać. Z pomocu dowěrnikow dohladowaše słowjanske cuzorěčne narodne skupiny kaž Kašubow, Polakow a Serbow.²⁰ Wot 1935 so struktury BDO systematisce wutworichu a politika zjednoćenstwa přećiwo słowjanskim narodnym skupinam so radikalizowaše.²¹

Mjeńšinowa politika so po skonsolidowanju nacistiskeje mocy 1937 dale přiwótti. Při tym zakročichu zarjady přećiwo słowjanskim mjeńšinam radikalnišo hač přećiwo t. mj. germanskim ludowym skupinam Danow a Sewjernych Frizow w Schleswigsko-Holsteinskej.

To pytnychu wosebje pólscy zastupjerjo. 1938 zawrě so pólski wotrjad při Pedagogiskej wyšej šuli w Bytomju. Z tym so wukublanje pólskich wučerjow njesměrnje počezowaše. Přećiwo pólskim šulerjam přiběrachu šikany němskich zarjadow. Nimo toho njesmědžachu so wot 1938 wjace w mjeńšinowych šulach pólske narodne symbole pokazać. Organizowachu so systematiske nadpady radikalnych NS-skupinow na pólske hosćency, na mjeńšinowe šule abo na zhromadźizny pólskich towarstwow. Pólske nadpisy w zjawnosći so přemórachu a wjesne kaž tež swójbne mjena so zdźěla z namocu přeněmčichu. Situacija přiwótti so w nalěcu 1939 we wobłuku ludličenja. Z terorom chcychu nacistća dócpěć, zo so při ludličenju jenož mały ludźi k swojemu pólskemu pochadej wuznaje. Teror so w měsacach do wudyrjenja Druheje swětoweje wójny dale stopnjowaše. To wjedžeše k paralelnym akcijam přećiwo němskej ludnosći w Pólskej. Na kóncu wuwu so w rozestajenjach wěšta spirala, štož běše cyłe w zajimje nacionalsocialistow.²²

W lěće 1937 docpěchu tež antiserbske naprawy nowy wjeršk. W měrcu samsneho lěta so wšitke zarjadowanja a posedženja Domowiny a jej přizamknjenych towarstwow

¹⁸ Sächs. HStA Bautzen, KHS 14387, Statistika Ministerstwa za ludowe kublanje w Drježdžanach, julij 1933.

¹⁹ Hlej Rudolf Jaworski/Marian Wojciechowski: Deutsche und Polen zwischen den Kriegen. Minderheitenstatus und „Volkstumskampf“ im Grenzgebiet, München 1997, Bd. 1, str. 68.

²⁰ Helmut Schaller: Der Nationalsozialismus und die slawische Welt, Regensburg 2002, str. 142 sl.

²¹ Frank Förster: Serbjna we woćomaj BDO, w: Rozhlad 46 (1996) 7/8, str. 254.

²² Hlej Helbing: Die preußisch-deutsche Schulpolitik, str. 235 (kaž přisp. 7).

zakazachu.²³ Runočasnje změní so politika přećiwo serbskemu šulstwu. W nalěcu 1937 přesadzichu so wosebje w Sakskej serbscy wučerjo do němskich kónčinow. Nimo toho bu wot lěta 1937 nimale kóždy serbski absolwent pedagogiki zwonka Łužicy přistajeny. Represije jewjachu so tohorunja we wobłuku młodžinskeho džěła. Tak njesmědžachu sej Serbja wutworić samostatne młodžinske towarstwa a zjednoćenstwa. W ewangelskich serbskich kónčinach Sakskeje eksistowachu wšelake młodžinske skupiny pod nawodom Domowiny, kotrež dyrbjachu so hižo 1936 rozpušćić.²⁴ Započatk lěta 1938 so položenje dale přiwótri. Wot januara 1938 běše přechodny šulski zakon Sakskeje z lěta 1919 njepláiwý a naruna so z nowymi postajenjami. W tutych njebě serbska wučba hižo předwidžana. W šulach zezběrachu serbski wučbny material, kaž serbske fible abo spěwniki a wotwjezechu jón do papjernika abo k składowanju do Drježdžan. W přichodnych měsacach so při wizitacijach a přez donošowanje wobkedžbowaše, kak daloko wučerjo a fararjo hišće serbsku řeč naložuja. Mjez druhim zwěšćichu, w kotrych wosadach so konfirmacije abo dalše zarjadowanja we wobłuku cyrkwy abo šule hišće w serbskej řeči wotměwaja. Při tym móžeše Budyski hamtski hejtman konstatować, zo bě konfirměrowanje w serbskej řeči w Budyskim wokrjesu jara spadnyło. Wučerjo stejachu jako přistajeni stata pod rosćacym čišćom. 1938 někotrych dalších podhladnych serbskich wučerjow do Němcow přesadzichu.²⁵ W samsnym lěće wotwoła kulturowe ministerstwo w Drježdžanach nimale wšitkich serbskich šulskich wjednikow.

Hižo do toho dyrbjěše so eksistenca Serbow w zjawnosći zamjelčić a ignorować. K tomu služeše mjez druhim přikaz němskeho nutřkowneho ministra Heinricha Himmlera, „dass es aus nationalpolitischen Gründen dringend erwünscht ist, dass soweit irgendwie vertretbar, bestehende slawische (polnische und wendische) Namen und Bezeichnungen für Ortschaften, Ortsteile, Flüsse und Bäche verschwinden und durch rein deutsche Namen und Bezeichnungen ersetzt werden“.²⁶ Pedantisce wudžěła so wosebje w Brani-borskej a w Šleskej katalog z podhladnje klinčacy mi jmenami, kotrež so z geografiskich mapow abo z wjesnych taflow zhubichu. Njebě tež wjace řeč wo „Wendach“, ale jenož hišće wo Blótochwankach, blótohwskich abo lužiskich burach. Tež w šulskich knihach njejewichu so Serbja wjace. We woblubowanej wučbnicy „Lausitzer Fibel“ předstajichu so Serbja tradicionelnje we wšelakich kapitlach. Ale hižo w nowowudaću fible w lěće 1935 pod charakteristiskim podtitulom „Eine deutsche Fibel für die Kinder der Lausitz“ so Serbja jako ludowa skupina docyła wjace njejewichu.²⁷

Tež w Schleswigsko-Holsteinskej dóndže přećiwo danskej mjeńšinje a friziskej ludowej skupinje k represalijam, kotrež pak njeběchu tak daloko sahace kaž pola Polakow resp. Serbow. Wobmjezowanja potrjechichu wosebje šulstwo. Tak so financna podpěra za přewjedženje hodžiny frizišćiny w šulach wot lěta 1938 na položcu přikróťši. Tež danska mjeńšina počerpi straty. Tak dóndže w awgusće 1937 k nachwilnemu zaka-

²³ Wobšěrněšo wo tym: Timo Meškank: Kultur besteht – Reich vergeht. Tschechen und Sorben (Wenden) 1914–1945, Berlin 2000, str. 88–94; Annett Bresan: Pawoł Nedo 1908–1984. Ein biografischer Beitrag zur sorbischen Geschichte, Bautzen 2002, str. 132–144.

²⁴ Sächs. HStA Bautzen, AHB 8230, łopj. 88.

²⁵ Tomasz Kowalczyk: Die katholische Kirche und die Sorben 1919–1990, Bautzen 1999, str. 87 sl.

²⁶ Geheimes Schreiben des Oberpräsidenten der Provinzen Brandenburg und Grenzmark Posen-Westpreußen, Gauleiter Emil Stürtz, an den Regierungspräsidenten vom 26. 7. 1937. Hlej Udo Bauer: Die Ortsnamenänderungen des Jahres 1937, w: Cottbuser Heimatkalender 1996, Cottbus 1995, str. 53.

²⁷ Lausitzer Fibel. Eine deutsche Fibel für die Kinder der Lausitz, Braunschweig 1935.

zej danskeje nowiny. W šulstwje přiběrachu represalije, tak zo ličba šulerjow na danskich mjeńšinowych šulach po 1937 woteběraše.

Druha swětowa wójna wjedžeše k dalšim negatiwnym cezuram w mjeńšinowej politice. Wosebje přećiwo Pólskej so politika radikalizowaše. Naraz běše w nowinarstwje zaso stary antipólski wobraz prezentny, kotryž běše so po 1933 z wonkownopolitiskich přičin zhubił. Nationalsocialisća přidachu hišće swój rasistiski wid „mjenjehódneho słowjanskeho luda“.²⁸ Pólske mjeńšinowe šule so na čišć kultusoweho ministerstwa hižo w septembrje 1939 zawrěchu a džěci dyrbjachu wot nětka němske kublanišća wopytować. Wulki džěl pólskich wučerjow hnydom zajachu. Hižo 4. septembra 1939 so Zwjazk Polakow w Němskej rozpušći a jeho zamóženje přeńdže do rukow němskeho stata. Wulke džěle zapadnych pólskich teritorijow so Němskemu mócnarstwu přizamknnychu. Zbytnu južnopólsku krajinu podstajichu jako „generalny gouvernement“ němskemu wjednistwu. W cyłej Pólskej wutwori so w stawiznach nimale jónkrótny system terora. Wšitke pólske gymnazije, uniwersity, kublanišća za wučerjow a duchownych so zawrěchu. Z tym dyrbyeše so zničić pólska elita. Pólski podzemski stat pak so wot wšeho spočatka přećiwo tomu wobaraše a založi ilegalne gymnazije, wysoke šule a uniwersity.²⁹

Politika přećiwo Serbam přewjedže so bóle indirektnje a tajnje. Spočatk Druheje swětoweje wójny dyrbyeše so docpěć rozrisanje serbskeho prašenja z pomocu dalšeho přesadźowanja wučerjow kaž tež fararjow. Wudžěla so analiza, kotrejž přida so zapis z 9 wučerjami z Hornjeje a 16 z Delnjeje Łužicy, zo bychu jich do němskich šulow, najlěpje do zapadneje Němskeje přesadźili. Dokelž pak so w někotrych padach wliwapolne wosobiny w stronskich jednotkach NSDAP a w regionalnych statnych instancach za dalše přebywanje jednotliwych serbskich wučerjow we Łužicy zasadźowachu, so naležnosć wotstorkowaše. Nacisća zajimowachu so wosebje za sydlenski rum katolskich Serbow, dokelž njedónđe tu w narodnym a ideologiskim nastupanju k spokojacym rezultatam. Při ludličanju w léce 1939 su so někotři, byrnjež sylny čišć skutkował, wědomje jako Serbja wuznali. Dokelž mějachu fararjo na tym swój podžěl a dokelž wužiwachu nadměrnje serbsku rěč w cyrkwi, měrješe so politika w přiběracej měrje přećiwo nim. Kónc lěta 1940 so najwjetši džěl serbskich katolskich duchownych do němskich wosadow přesadźi, dalši rozsudžichu so za wuměnk. Serbske wosady přewzachu němscy franciskanscy patrojo z Delnjeje Šleskeje.³⁰ Nimo toho wupokazachu 11 serbskich ewangelskich duchownych w Hornjej a Delnej Łužicy ze svojich wosadow.³¹ Hač do spočatka wójny skutkowachu hišće pod wšelakimi zawjazkami někotre serbske towarstwa kaž Maćica Serbska abo Towarstwo swj. Cyrila a Metoda. Hač do julija 1939 wuchadžeše cyrkwinski časopis „Katolski Posoł“. 1941 zlikwidowachu doskónčnje wšitke serbske towarstwa a organizacije. Zamóženstwo Maćicy Serbskeje, Towarstwa Cyrila a Metoda kaž tež Domowiny so sćaza.³² Ale planowane přesadźenja dalšich wučerjow w léce 1942 so hižo njeprawjedźichu. Hladajo na přenje poražki

²⁸ Hlej Hans-Jürgen Bömelburg/Bogdan Musiał: Die deutsche Besatzungspolitik in Polen 1939–1945, w: Włodzimierz Borodziej/Klaus Ziemer (wud.): Deutsch-polnische Beziehungen 1939–1949, Osnabrück 2000, str. 44.

²⁹ Tež tam, str. 44–46.

³⁰ Wobšěrnišo wo tym: Kowalczyk: Die katholische Kirche und die Sorben, str. 86–95 (kaž přisp. 25).

³¹ Trudla Malinkowa: Wuskutki nacionalsocializma na cyrkwinske žiwjenje ewangelskich Serbow w Sakskej, w: Rozhlad 46 (1996) 7/8, str. 267–271.

³² Měrćin Völkel: K zakazowanju a censurowanju serbskich nowin, w: Lětopis 46 (1999) 1, str. 45 sl.

němskeho wójska spyta knježerstwo wšitko, zo njeby so nutřkopolitiska situacija přiwótiła. Na přikaz Hitlera so dalše přesadjenje serbskich wučerjow hač ke kóncej wójný wróco staji.

Tež pola danskeje mjeňšiny a friziskeje ludoweje skupiny dóndže w Druhej swěto-wej wójnje k stratam. Tak zhubichu organizacije danskeje mjeňšiny wjace hač 30 procentow swojeho sobustawstwa. A ličba šulerjow na danskich mjeňšinowych šulach so samo na połjcu zredukowa. Dansku nowinu NS-zarjady w léče 1940 na štyrnaće dnjow zakazachu. Tež pola Sewjernih Frizow wobdželeše so přeco mjenje šulerjow na tydženskej hodžinje frizišćiny. Ale hinak hač w słowjanskim wuchodže dodžeržachu nacionalsocialisća w zapadnej a sewjerneje Europje byrgarske a čłowjeske normy. Při tym hraješe rasowe myslenje wažnu rólu. Němscy rasowědnicy mějachy za to krátke a wuprajiwe přispomnjenje: „Dana njeje Polak abo Słowjan, ale Germana.“³³

3. Kubłanska politika a narodne mjeňšiny w džělenej Němskej 1945–1990

Kónc Druheje swětoweje wójný a kapitulacija Třećeho reicha bjez wuměnjenjow woznamjenještej bytostnu cezuru w němskich stawiznach. Dobyćerske mocy žadachu sej radikalnu politisku, socialnu a ekonomisku transformaciju Němskeje. To měješe tež wuskutki na šulstwo. Šulske kubłanje dyrbyeše so po přeswědčěnju wšitkich štyrjoch wobsadniskich mocow po nowych měřitkach orientowač. W ameriskim wobsadniskim pasmje planowaše so wobšěrne demokratizowanje Němskeje a jeje kubłanskeho systema. Tak mjenowana „re-education“-politika wusměri so po towaršnostnym a kubłanskim systemje USA. Podobne kubłanske modele přetlóčichu so w britiskim a franco-skim wobsadniskim pasmje. Přiwšěm pak wobchowachu sej němske instancy w kubłanskich prašenjach wěstu awtonomiju. Hladajo na federalistisku strukturu mějachy wosebje jednotliwe zwjazkowe kraje a jich instancy wěsty wliw na kubłansku politiku. Nowonatwar kubłanskeho systema w zapadnych wobsadniskich pasmach orientowaše so tež po kubłanskich idejach a strukturach Weimarskeje republiky.³⁴

Tež w Sowjetskim wobsadniskim pasmje wuwi so žiwa diskusija wo kubłanskich konceptach. Diskusije běchu mnohostronske a nic jenož na model socialistiskeje šule wobmjezowane. Wosebje reformowa pedagogika z Weimarskeho časa so wožiwi. W léče 1948 pak so politiska situacija we wuchodnej Němskej přiwóti, štož dowjedže k jasnému socialistiskemu kursej w cylej towaršnosći.³⁵ Demokratiske započatki so wróco stlóčichu, federalistiske struktury so podrywachu a prawa centralistiskich instancow so skručichu. Tak wutwori so hižo 1947 centralny šulski zarjadniski organ, tak mjenowane Němske centralne zarjadnišćo za ludowe kubłanje. Tuta institucija dósta nadawk, kubłansko-politiske předstawy sowjetskeje wobsadniskeje mocy kaž tež strony SED přesadzić. Ideologiski čišć na šule a wučerjow so zesylni.

Jako narodna mjeňšina w starej zwjazkowej republice płačeše dołhi čas jenož danska ludowa skupina. Bjez připóznaća wostachu Sewjerni Frizojo, Sinti a Roma a Polacy.

³³ Cit. po Michael Burleigh: Die Zeit des Nationalsozialismus, Frankfurt/Main 2000, str. 526.

³⁴ Hlej Christoph Führ: Zur deutschen Bildungsgeschichte seit 1945, w: Christoph Führ/Carl-Ludwig Furck (wud.): Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte, Bd. 6/1, München 1998, str. 10.

³⁵ Hlej Sonja Häder: Von der „demokratischen Schulreform“ zur Stalinisierung des Bildungswesens – der 17. Juni 1953 in Schulen und Schulverwaltung Ost-Berlins, w: Jürgen Kocka (wud.): Historische DDR-Forschung. Aufsätze und Studien, Berlin 1993, str. 194.

We wuchodnej Němskej so jenož Serbja jako narodna mjeńšina wobhladowachu. Druhe mjeńšiny kaž Polacy a Sinti a Roma so tež tu njeprěpóznowachu. W přichodnym ma so mjeńšinowa politika pod zjawom němskeho dźělenja hódnocić.

3.1. Kublanska politika a ludowe skupiny w ZRN

Mjeńšinowa politika w zapadnej Němskej wotpowědowaše normam mjeńšinoweje politiki w zapadnej Europje po Druhej swětowej wójnje. Prašenje narodnych mjeńšinow zhubi so nimale cyle z mjezynarodneho diskursa. Mjeńšinowy system mjezywójnskeho časa wobhladowaše so jako zwrěšćeny a nowu mjeńšinowu strukturu nochcychu definować. Nimo toho knježeše přesvědčenje, zo njeeksisutowachu hižo wjetše konfliktné potenciale za narodne rozestajenja w jednotliwych zapadoeuropskich statach.³⁶ ZRN chcyše tuž mjeńšinowe prašenje na runinje bilateralneho zrěčenja ze susodnej Danskej rjadować.

Po wójnje dóńdže k njewočakowanemu rozkćěwej danskeho narodneho hibanja w Němskej. Južnoschleswigske towarstwo, kaž so danska mjeńšinowa organizacija wot 1946 mjenowaše, docpě dotal njeznatu akceptancu we wšitkich worštach danskeje a němskeje ludnosće. Spočatk 1946 bě hižo 10 000 ludźi w tutym towarstwje organizowane, 1. oktobra 1946 samo 56 000 a wjeršk hibanja docpě so w nazymje 1948 z 75 000 sobustawami.³⁷ Kruh sympatizantow danskeho hibanja běše hišće wo wjele wjetši. Danske hibanje, kotremuž so wjele Němcow přidruži, běše najsylniša politiska móc w južnoschleswiskim regionje. Što su přičiny tutoho wuwica? Dalša eksistenca Němskeje běše po wójnskej poražce njewěsta. Němske hospodarstwo bě ruinirowane. K tomu přińdže ze 40 procentami nadpřerězna bjezdžělnosć w Južnej Schleswigskej. Nimo toho přiwoťri zničena infrastruktura socialnu nuzu ludźi. A nic naposledk šěrješe so strach před njeprěwidzomnej ličbu čekancow a wuhnatyh z bywšich němskich wuchodnych prowincow. Wupuć z politiskeho, hospodarskeho a socialneho dilema widžachu ludžo w přizamknjenju Južneje Schleswigskeje k Danskej, krajej, kotryž bě socialnje a hospodarsce skrućeny.³⁸ Wšo danske wukonješe tuž na ludźi wulku pričahliwosć, kaž danske cyrkwinske zarjadowanja abo danske šule. W lěće 1945 eksistowaše 9 danskich šulow ze 436 šulerjemi. W lěće 1947 rozrosće ličba šulow na 51 a ličba šulerjow na 12 495 a skónčnje 1950 na 80 šulow z 13 239 šulerjemi.³⁹ Němske instancy pak spytachu danske hibanje zesłabić, mjez druhim počezowachu přijimowanje šulskich nowačkow do danskich šulow. Přistajenych resp. zastojnikow z danskim nastajenjom do druhich regionow přesadźowachu.⁴⁰ Ale britiska wobsadniska móc prócowaše so wo předpisane prawa za dansku mjeńšinu w Južnym Schleswigu. Za to so tež danski stat zasadźowaše. Na tym zakładže podpisa so dnja 26. septembra 1949 tak mjenowane

³⁶ Hlej Ludwig Elle: *Der Minderheitenschutz in Deutschland im 20. Jahrhundert*, w: Edmund Pech/Dietrich Scholze (wud.): *Zwischen Zwang und Beistand. Deutsche Politik gegenüber den Sorben vom Wiener Kongress bis zur Gegenwart*, Bautzen 2003, str. 135–138.

³⁷ Hlej Thomas Steensen: *Nordfriesland im 19. und 20. Jahrhundert*, w: Albert Bantelmann, Albert Panten, Rolf Kuschert, Thomas Steensen (wud.): *Geschichte Nordfrieslands*, Bredstedt 1995, str. 393.

³⁸ Tež tam, str. 394.

³⁹ Hlej Südschleswig – *der Landesteil und die dänische Volksgruppe*, [Flensburg] 1991, str. 24.

⁴⁰ Hlej Johann Runge: *Die dänische Minderheit in Südschleswig*, w: *Minderheiten im deutsch-dänischen Grenzgebiet*, Kiel 1993, str. 137.

Kielske rozpokazowanje (Kieler Erklärung).⁴¹ Tu garantowaše so swobodne přiznaće k danskej kulturje kaž tež spěchowanje rěče we wobłuku šule a cyrkwje. Ale přiwšëm džěchu rozestajenja dale. To pokaza so mjez druhim při wólbach do krajneho sejma Schleswigsko-Holsteinskeje, hdžež so wólbny bój danskich kandidatow přez němske instancy wobćežowaše. K stabilizowanju němskeje pozicije w hraničnym pasmje iniciěrowaše němski stat tak mjenowany „program sewjer“. Z tym měješe so docpěć, zo so němscy wobydlerjo wot danskich organizacijow zdaluja.

Němska ofensiwa měrješe so tohorunja přećiwo danskemu šulstwu. Statna podpěra za tute šule so 1951 wot 80 procentow na 62 procentow a lěto pozdžišo na jenož hišće 50 procentow běžnych kóštow redukowaše.⁴² To dowjedže k spadej ličby šulerjow na danskich šulach. W lěće 1950 chodžeše 13 239 šulerjow do danskich šulow. W lěće 1953 zniži so ličba na 9 779 a 1955 dale na 7 722 šulerjow.⁴³ W samsnym lěće pokaza Danska we wobłuku zastupa ZRN do NATO na njespokojacu situaciju swojeje mjeńšiny w Němskej. Wonkownopolitiski ćišć dowjedže k změnje w němskej mjeńšinowej politice. Na iniciatiwu němskeho zwjazkowego kanclera Konrada Adenauera přińdže k tak mjenowanym Bonnsko-Kopenhagenskim deklaracijam (Bonn-Kopenhagener Erklärungen). Z tutym zrěčenjom so džěło danskeje a němskeje mjeńšiny w hraničnych pasmach wopisowaše.⁴⁴ Mjez druhim rjadowachu so danske aktiwity we wobłuku swojskeje strony a postajichu so wuměńjenja při wobdžělenju na wólbach. Statna podpěra za priwatne danske šule, kotraž bě so 1952 na 50 procentow znižiła, so we wobłuku postajenja zaso na 80 procentow powyši. Hakle 1985 stopnjowaše so přiražka na 100 procentow, štož wotpowědowaše někak 60 procentam woprawdžitych kóštow. Zbytk financowaše danski stat.⁴⁵ Přiwšëm pak ličba šulerjow na danskich šulach po 1955 dale woteběraše. W lěće 1955 chodžeše 7 722 šulerjow do danskich šulow, 1960 w cyłku 4 633 a 1965 jenož hišće 4 048 šulerjow. W přichodnych lětach so ličba zaso snadnje powyši, 1970 na 4 792 a 1975 na 6 267. We wosomdzesatych lětach stabilizowaše so ličba někak pola 5 200 šulerjow. Napřećo tomu pak přiběraše ličba džěćići, kotrež chodžachu do danskich pěstowarnjow. Danske pěstowarnje wobhladowachu so wot staršich jako dobra skladnosć zažneho kubłanja džěsća w dwurěčnosći.⁴⁶

Porno danskej mjeńšinje so friziska ludowa skupina w Schleswigsko-Holsteinskej ze strony statnych instancow mjenje abo bóle ignorowaše. Po Druhej swětowej wójnje bě čěžko wožiwić tydzensku hodžinu frizišćiny, kaž so wona hižo wot 1918 do 1944 podawaše. Hakle 17. oktobra 1947 wozjewi ministerstwo ludoweho kubłanja w Kielu postajenje, po kotrymž mějachu so prócowanja wo šulske spěchowanje friziskeje rěče wožiwić. Bě planowane wot 5. lětnika na dobrowólnej runinje zawjesć hodžinu frizišćiny. Na tym zakładze so rěč na 37 šulach poskićeše, na 22 šulach prawidlownje a na 15 dalšich sporadisce z pomocu pućowanskich wučerjow. Hladajo na čěžke wonkowne poměry ličba w přichodnych lětach spadowaše. W lěće 1952 přewjedže so hodžina

⁴¹ Hlej Uwe Danker: Südschleswig 1945–1955. Vom letzten Kampf um Südschleswig zum dauernden Grenzfrieden, Kiel 1997, str. 21.

⁴² Tež tam, str. 25 sl.

⁴³ Hlej Wilfried Lagler: Die Minderheitenpolitik der schleswig-holsteinischen Landesregierung während des Kabinetts von Hassel (1954–1963), Neumünster 1982, str. 53.

⁴⁴ Hlej Edidt Sigaard-Madsen: Die dänische Minderheit, w: Cornelia Schmalz-Jacobsen/Georg Hansen (wud.): Ethnische Minderheiten in der Bundesrepublik Deutschland. Ein Lexikon, München 1995, str. 142.

⁴⁵ Runge: Die dänische Minderheit in Südschleswig, str. 140 sl (kaž přisp. 40).

⁴⁶ Hlej Südschleswig – der Landesteil und die dänische Volksgruppe, str. 24 (kaž přisp. 39).

frizišćiny hišće na 23 šulach, na jědnaće prawidłownje tydžensce dvě hodžinje a na zbytnych 12 šulach sporadisce. Kónc 1953 poskíčeše so hodžina frizišćiny jenož hišće na 14 šulach, při tym na 8 kublanišćach prawidłownje.

Prawniske položenje wobtłyšćowaše niski prestiž friziskeje rěče. W Kielskim postajenju z lěta 1949, kotrež rjadowaše hłownje prawa danskeje mjeńšiny, so friziska ludowa skupina hišće wobkedźbowaše. W Bonnsko-Kopenhagenskich deklaracijach z lěta 1955 njeběchu docyła žane wuprajenja wo friziskej ludowej skupinje. Přiwšěm so podawanje frizišćiny w šulach na niskim niwowje stabilizowaše. Kónc polstatych lět poskíčeše so frizišćina na 17 šulach, hdžež wobdžěleše so 300 do 350 dźěci. Ze strony stata so jenož mało financielneje podpěry za hodžinu frizišćiny a za friziski wučbny material k dispoziciji staji.⁴⁷ Nimo toho pobrachowachu za wuwučowanje w frizišćinje džeń a bóle wučerjo. Tež to bě wuskutk falowaceje statneje podpěry za frizisku ludowu skupinu. W polstatych lětach njebě faktisce móžno, wučerstwo w předmjeće frizišćina studować.

Wšelake friziske zastupnistwa pak spytachu situaciju polěpšić. W lěće 1960 namjetowaše Friziska rada obligatorisku hodžinu frizišćiny zawjesć. Měnjachu, zo ma kóžde dźěčo w Sewjerneje Friziskeje znajmjeńša w jednej hodžinje wob tydžeń rěč a kulturu awtochtoneje mjeńšiny zeznać. Samsne zastupnistwo namjetowaše natwar jeničkeje zakładneje šule z friziskej wuwučowanskej rěču. Na kóncu so žana ideja njepřiwza.⁴⁸ Zajim na frizišćinje so w šěsćdzesatych lětach dale pomjeńši a ličba wobdžělenja dale spadowaše. K tomu přinošowaše tež, zo so hodžina frizišćiny husto na njepřijomnych hodžinach pózdneho popołdnja poskíčeše.⁴⁹ Jenož w frizisko-danskej šuli w Risumje wuknychu dźěci w přěnimaj lětnikomaj zakładneje šule w frizišćinje čitać, pisać a ličić. Hakle w třecim lětniku přidružištej so němčina a danšćina. W sydomdzesatych lětach pak so tam maćernorěčna wučba spušći.⁵⁰ Byrnjež so wot lěta 1963 dalekublanske kursy za wučerjow frizišćiny organizowali a so wot lěta 1966 poradźowar a koordinator za wučerjow frizišćiny při Sewjerofriziskim institučce přistajil, so wobdžělenje šulerjow na hodžinje frizišćiny dale pomjeńši. W lěće 1968 wobdžěli so jenož hišće 250 dźěci na hodžinje frizišćiny, lěto pozdžišo samo mjenje hač 200.

Situacija so srjedź sydomdzesatych lět polěpši. Nětko wuwučowachu frizišćinu hižo w zakładnej šuli a nic hakle kaž dotal na srjedźnym schodženku. Na tutym zakładze ličba wobdžělenja na frizišćinje zaso stupaše. Kónc sydomdzesatych lět bě wjace hač 500 zajimcow na 15 šulach, 1985/86 hižo 648 na 27 šulach a 1990 samo wokoło 1 000 na 34 šulach.⁵¹ W lěće 1987 debatowaše krajny sejm Schleswigsko-Holsteinskeje přěni raz wobšěrnje wo friziskim prašenju. A lěto pozdžišo wutwori so w krajnym sejmje gremij za prašenje friziskeje ludoweje skupiny w Schleswigsko-Holsteinskeje. W sams-

⁴⁷ LAS 811/4025, Haushaltsplan 1957 für die friesische Sprachpflege in den Schulen des Kreises Südtondern.

⁴⁸ Hlej Christian Petersen: Der Friesischunterricht in Vergangenheit und Gegenwart aus der Sicht des Schulumtes, w: Friesisch heute. Beiträge zu einer Tagung über nordfriesische Sprache und Sprachpflege, Sankelmark 1979, str. 73.

⁴⁹ LAS 811/4025, Arbeitsbericht des pädagogischen Beraters am Nordfriisk Instituut, 8. Dezember 1968.

⁵⁰ Ingwer Nommensen: Friesischunterricht an den Schulen in Nordfriesland, Bargum 1993, str. 27.

⁵¹ Hlej Thomas Steensen: Friesischer Schulunterricht in Nordfriesland im 20. und 21. Jahrhundert. Antrittsvorlesung an der Universität Flensburg, w: Nordfriesisches Jahrbuch 38 (2002), str. 95.

nym léce založichu na uniwersiće w Flensburgu profesuru za frizistiku a zdomom zarjadowachu wučerski studij za frizišćinu. Nimo toho powoła krajny sejm zamołwiteho za mjeńšinowe prašenja. W léce 1990 přiwza so w Schleswigo-Holsteinskej nowa wustawa, hdžež rjaduje so mjez druhim kulturna a šulska podpěra za dansku mjeńšinu kaž tež za frizisku ludowu skupinu.

3.2. Kublanska politika a Serbja w NDR

Lěto 1945 wopokaza so jako wažna cezura za šulske kublanje w dwurěčnej Łužicy. Serbja mějachu napřečo rjadowanjam w šulstwje wulke wočakowanja. Hižo 1. oktobra 1945 docpěchu přeni wuspěch: Přikaz č. 40 sowjetskeje komandantury dowoli wužiwanje serbskeje rěče w šuli.⁵² Ale praktiske zwoprawdženje tutoho prawa bě komplikowane. Nimo formalneho připóznaća serbskeje rěče njeeksistowachu dalše zwjazowace rjadowanja. Tak postupowaše so w prašenjach serbskeje wučby w kóždym wokrjesu dwurěčneje Łužicy hinak. Zakłady dwurěčneho šulstwa wutworichu so jako přenje – a to spěšnje – w Budyskim a Kamjenskim wokrjesu. Tu poskići so hižo w nazymje 1945 wučba serbšćiny w cyłym rjedže šulow, a w přewažnje wot Serbow wobsydlenym katolskim teritoriju zawjedže so serbšćina jako wuwučowanska rěč. W bywšich pruskich kónčinach pokazachu zastojnicy mało zrozumjenja za serbsku rěč a kulturu. We Wojerowskim wokrjesu postaji šulski rada, zo ma serbšćina jenož status cuzeje rěče, zo je jeje wuwučowanje po šulskej wučbje móžne a zo dyrbja starši je sami zaplaćić. We wokrjesu Běła Woda njebě wukublanje w serbskej rěči docyła dowolene. Ale w mnohich serbskich a dwurěčných wsach Hornjeje Łužicy žadachu sej serbscy starši za swoje džěci móžnosć wuwučowanja w serbšćinje. Ze wšelakich kónčin Budyskeho, Wojerowskeho a Bělowodžanskeho wokrjesa zapodachu starši protesty dla njewobkedźbowanja maćeršćiny w šuli. We Wojerowskim wokrjesu dóndže k zjawnym rezolucijam a protestam přećiwo šulskemu radźićelej, w Slepom přistajichu starši na swoje kóšty wučerja, zo by džěćom serbšćinu podawał.⁵³

Nimo formalneho připóznaća serbšćiny bě zakonske rjadowanje za cyłu Łužicu trěbne. Přenje wuspěchi jewichu so znova w Sakskej. Serbski zakon z lěta 1948 zaruči tu serbsku wučbu na šulach, za serbske džěci bě předwidžana obligatoriska wučba w maćeršćinje. Po schwalenju zakona so podawanje serbšćiny dale a bóle tež w něhdyšej pruskej Hornjej Łužicy, wosebje we wokrjesomaj Wojerecy a Běła Woda, rozšěrješe. Dokelž slušeše tuta něhdy delnjošleska pruska kónčina wot 1945 do 1952 administratiwnje k Sakskej, so tam Serbski zakon pozitiwnje na šulstwo wuskutkowaše. Ličba šulow, na kotrychž so serbšćina podawaše, spěšnje přiběraše. To dowjedže k stupacej ličbje šulerjow na wučbje serbšćiny. Wokoło 1950 bě jich w sakskej Hornjej Łužicy znajmjeńša 7 000.⁵⁴

W Delnjej Łužicy njebě serbšćina w přěnych powójnskich lětach na šulach oficialnje dowolena. Hakle 1950 schwali so braniborski wukaz, přez kotryž bě podawanje serbskeje wučby tež w Delnjej Łužicy politisce a zakonsce móžne. Na někotrych šulach so serbšćina zawjedže, ale so hižo po krótkim času zaso zastaji. Hakle po 1952 poradži so w Delnjej Łužicy na wšelakich šulach, wosebje w Choćebuskim wokrjesu, serbsku wučbu zawjesć.

⁵² Befehl Nr. 40 der Sowjetischen Militäradministration, wozjewjene w: Paul Wandel: Demokratisierung der Schule, Berlin/Leipzig 1946, str.10 d.

⁵³ Přir. mj. dr. SKA, D II 6.1. A (I) a L XXXII 9 E.

⁵⁴ Přir. Sächs. StArch Bautzen, Sorbenfragen 0458, Beteiligung am Sorbischunterricht, bjez datuma.

Wulki wuznam měješe po wójnje wutworjenje serbskeho wyšeho šulstwa. Hižo w decembru 1945 zarjadowa so w sewjernej Čěskej přenje serbske gymnazialne kublanišćo a 1947 wutwori so Serbska wyša šula w Budyšinje. W lětomaj 1949/1950 dyrbjachu so serbscy gymnaziasća z ČSR nawróćić a wot nětka z dalšimi šulerjemi serbske wyše kublanišćo w Budyšinje wopytować. Z wotewrjenjom Serbskeje wyšeje šule w Choćebuzu dnja 1. septembra 1952 runa so tutón puć tež Delnjoserbam. To wjedžeše k tomu, zo w polstatych lětach ličba serbskich studentow najwšelakorišich předmjetow přiběraše.

Po Druhej swětowej wójnje pobrachowachu we wšitkich dwurěčnych wokrjesach serbscy wučerjo. Situacija so přiwótti dla rigorozneho denacifikowanja we wučerstwje. Ale Serbam wotewrichu spočatk 1946 z wutworjenjom dwurěčneho wučerskeho wustawa w Radworju nowe móžnosće. Hač do 1950 so tam 266 němskich a 430 serbskich nowowučerjow we wobłuku wjaceměsačnych kursow wukubła. Z tym so znajmjeńša w Hornjej Łužicy w krótkim času najwjetši njedostatk na serbskich wučerjach přewiny. W léce 1950 zahaji so wučerski studij, kotryž dvě léce traješe; pozdžišo so studij na tři léta a wot 1964 na štyri léta podléši. Dla rozšěrjenja wučerskeho wukublanja přesydlu so Serbski wučerski wustaw 1952 do Małeho Wjelkowa a 1959 do Budyšina. Nimo tutoho kublanišća za wučerjow delnjeho a hornjeho schodženka wukubłachu so tohorunja na Lipšćanskej uniwersiće wot nazymy 1951 při Serbskim instituču (wot 1969 Institut za sorabistiku) wučerjo serbsčiny w kombinaciji z dalším předmjetom za horni schodženka.

Nowu kwalitu docpě narodnostna politika mjez 1952 a 1958. Rozsudna bě šěroka akceptanca serbskich naležnosćow we wysokich stronskich kruhach. Tole pokaza so w kedžbyhódnych pospytach spěchowanja serbskeje řeče a kultury w statnym, towaršnostnym a hospodarskim žiwjenju pod heslom „Łužica budže dwurěčna“.⁵⁵ Tež šulstwo so do plana dwurěčnosće zapřija. Wo tym swědči postajenje ministra za ludowe kublanje NDR z léta 1952 k rjadowanju šulskich poměrow w serbskorěčnych kónčinach krajow Sakskeje a Braniborskeje. Postajenje orientowaše so po Serbskim zakonju z obligatoriskim wobdźělenjom wšěch serbskich dźěći na maćernorěčnej wučbje. Wažny wuspěch bě zawjedjenje serbskeje wučby na wjacorych šulach Delnjeje Łužicy. Ličba wobdźělnikow dale rozrosće. W šulskim léce 1952/53 wopyta něhdže 8 000 šulerjow serbsku wučbu, w šulskim léce 1954/55 bě jich nimale 9 500.⁵⁶ W tutym času eksistowaše w dwurěčnych kónčinach 11 serbskich šulow (serbska šula typ A) – přewažnje w katolskim sydlenkim rumje –, hdžež podawaše so wučba kompletne serbsce. Nimo toho poskičichu so w 94 B-šulach, z nich 22 w Delnjeje Łužicy, tydzensce dvě resp. tři hodžiny serbsčiny. Wuwučowanska rěč pak bě němska.

Srjedz polstatych lět naćisny so w Serbskim zarjedže plan za dalše wuwice šulstwa we Łužicy. Přez nastaće centralnych šulow skićeše so składnosć, serbskich a němskich šulerjow do wšelakich rjadownjow dźělic. Wotpohladane bě, w dalšich kónčinach Łužicy A-rjadownje za serbske dźěći wutworić, w kotrychž by so wučba we wšelakich předmjetach serbsce podawała. Za tamne dźěći, tež němske, měješe wobdźělenje na serbskej wučbje obligatoriske być. Planowany bě dale wuwity system A- a B-šulow za wšě kónčiny Łužicy. Dalše namjety nastupachu nowej strukturje wotpowědowace změny we wučerskim wukublanju. Za přesadjenje obligatoriskeje serbsčiny bě trjeba

⁵⁵ Fred Oelßner: Sorben und Deutsche haben die gleichen Interessen. Begrüßungsansprache auf dem III. Bundeskongreß der Domowina am 28. März 1955 in Bautzen, Bautzen 1955, str. 21.

⁵⁶ Pfir. Sächs. StArch Bautzen, Sorbenfragen 0312, Entwicklung des obersorbischen Schulwesens 1948–1954, bjez datuma.

wjetšu ličbu wučerjow wukublać. W spěšnje roscącym měsće Wojerecy planowaše so nowy serbski wučerski wustaw, kotryž měješe něhdže 800 studentow wopřijeć.⁵⁷

Plany, dwurěčne šulstwo rozšěrić, so njezrealizowachu. Mjeńšinowa politika storči na swoje hranicy. Wosebje wysocy funkcionarjo w ministerstwjce za ludowe kublanje přećiwo tajkim planam wustupowachu. Samo cyły rjad serbskich zastupjerjow wupraji swoje dwěle nastupajo rozšěrjenje serbskeho šulstwa, wšako měješe serbska rěč – wosebje w něhdyšich pruskich kónčinach – niski prestiž. Tež wužiwanje serbšćiny w zjawnym žiwjenju so njepräsađzi, wone zwrěšći mj. dr. na njeakceptancy w ludnosći. Tak hrožachu někotři němscy wobydlerjo wosebje w Delnjej Łužicy z wotskazanjom nowiny „Lausitzer Rundschau“, dokelž so tam hdys a hdys nastawki w serbskej rěči wozjewichu. Druzy pokazachu swój protest ze spalenjom dwurěčnych hamtskich publikacijow a z tym, zo so na wólbach njewobdžělichu. Tež wulki džěl Serbow signalizowaše jenož mało zajima za wužiwanje serbšćiny w zjawnosći. Tohorunja w šuli jewjachu so protesty ze stron staršich, kotřiž přećiwo wobdžělenju svojich džěci na serbskej wučbje wustupowachu. Na wšelakich šulach, wosebje w srjedźnej a Delnjej Łužicy, wusměšowachu so wučerjo, kotřiž za serbšćinu wabjachu. We wjacorych šulach dyrbyeše so serbska wučba přećiwo protestam staršich zakitować.⁵⁸

Po V. stronskim zjězdze SED 1958 wusměri so politika na forsěrowany natwar socializma. Stronsky funkcionarjo SED žadachu sej podřadowanje serbskeje rěče a kultury socialistiskemu natwarej. Tež dwurěčne šulstwo počerpi rozsudne poražki. W oktobru 1962 wozjewi so šulskopolitiski wukaz za serbske A-šule (6. wuwjedženske postajenje). Tu předpisa so wuwučowanje přirodowědných předmjetow wot srjedźneho schodženka jenož hišće w němčinje. Z tym so wuznam serbšćiny nětko tež w regionach A-šulow raznje pomjeńši.

Nimo toho so spočatk šěsćdzesatych lět problemy w B-šulstwjce kopjachu. Konflikty, kaž njejasne rjadowanje serbšćiny porno druhej wučbje, přidatne hodžiny, njedosahaca fleksibelnosć w podawanju serbšćiny abo njewěstosć při kriterijach wobdžělenja na serbšćinje, nadal wobstajachu. Diskusije wo serbskej wučbje sylnje přiběrachu. Ministerstwu za ludowe kublanje bě jasne, zo měješe so hinaše rjadowanje B-šulstwa namakać. 30. apryla 1964 wuda so t. mj. 7. wuwjedženske postajenje. W nim přetlōči so wersija swobodneho rozsuda staršich nastupajo wobdžělenje džěci na serbskej wučbje. Domowinje a serbskim institucijam so samo zakaza za serbsku wučbu wabić. Někotři šulscy funkcionarjo wuwjedženja mjenowaneho postajenja hišće překročachu. We Wojerowskim wokrjesu žadaše sej šulski radźiciel, zo dyrbja starši pisomnu próstwu zapodać, chcedža-li swoje džěci na serbsku wučbu slać. Zwjetša podawaše so serbšćina w njeprějomych časach, wokoło 15 do 18 hodž. Tohodla so wosebje šulerjo na wsach, kiž běchu na bus wjazani, na serbskej wučbje njewobdžělachu. Tam pak bě maćernorěčna substanca hišće sylna. Wšelake ze stron Serbow zwuraznjene wobmyslenja wobhladowachu a kritizowachu so jako „serbski nacionalizm“.⁵⁹ Ličba wobdžělnikow spadny wo wjace hać dvě třěcinje – na někak 3 000 šulerjow – a docpě swój najniši staw powójskeho časa.

⁵⁷ SAPMO BArch, IV 2/13/380, Disposition für die Aussprache über die Aufgaben des Staatsapparates bei der Wahrung der Rechte der sorbischen Bevölkerung, erarbeitet von der HA Sorbenfragen des Mdl, bjez datuma [1956].

⁵⁸ Sächs. StArch Bautzen, Sorbenfragen 0458, Beteiligung am sorbischen Sprachunterricht im zweisprachigen Gebiet, bjez datuma.

⁵⁹ Přir. SAPMO BArch, DY 30/IV/A 2/13/132, Bericht der HA Sorbenfragen über Untersuchung verschiedener Schulen in Zusammenhang mit der Erfüllung der 7. DB.

Předpisy 7. wuwjedženskeho postajenja wšak so wot wšitkich Serbow bjeze wšeho njeakceptowachu. Najsylniše rozestajenja jewjachu so při rozmołwach ze serbskej inteligencu w Budyšinje. Tež ze strony serbskich fararjow a Serbow na wsach bě protest slyšeć. Na informaciskej zhromadźiznje w Lichanju wróćichu někotři Serbja Domowinje swoje sobustawske knižki, dokelž bě zwjazkowe předsydstwo tutej politice oficielnje přiřłosowało. Mjez serbskimi staršimi pokazowaše so wulka bjezradnosć. We Wuježku so na rjadnym šulskim posedženju wulki džěl serbskich staršich přećiwo wučbje w maćeršćinje wupraji. Džeń pozdžišo pak džěchu k wučerjej a přizjewichu swoje džěci za serbšćinu. W Hućinje wopytachu někotři starši serbske swójby, zo bychy jich wo wobdźelenju na wučbje přeswědčili.⁶⁰ Poćežowaca bě situacija za serbskich wučerjow. Na někotrych šulach so wot šulerjow wusměšowachu: „Přestańće skónčnje ze serbšćinu, wona so tak a tak zlikwiduje.“⁶¹ Šulerjo, kotřiž dale na serbsku wučbu chodžachu, so hanjachu. Tež w Domowinje knježešter bjezradnosć a bjezmócnosć. Bjarnat Nowak, 1. sekretar Domowiny, wotpokazowaše raznje zamjezowanje serbšćiny w šulskej wučbje akceptować. Dokelž swoje nastajenje njezměni, dyrbyeše swoje zastojnstwo złožić.⁶²

Wažne bě dalewobstaće A-šulstwa. Srijedž šěsćdzesatych lět eksistowachu plany, wosebity status A-šulstwa zběhnyć a serbsku wuwučowansku rěč dale přikróćić. Na kóncu pak namaka so rjadowanje, zo móžachu tež małe A-šule dale eksistować, z tym zo so wutworjenje rjadownjow z wosom šulerjemi přizwoli.

Po 1964 prócowachu so serbske institucije wo změny we wšelakich dypkach plaćaceho šulskeho postajenja. Předewšěm jednaše so wo to, zo njeby so Domowinje hižo dlěje zakazało staršich wo wažnosći serbskeje wučby přeswědčić. Nimo toho spytachu serbscy funkcionarjo serbsku wučbu skonsolidować z tym, zo organizowachu mj. dr. dalekublanja serbskich wučerjow. W tutym času zaběžachu tež olympiady serbskeje rěče. 1968 wobzamkny so skónčnje 4. wuwjedženske postajenje, přez kotřež so wšelake negatiwne předpisy z lěta 1964 zběhnychu. Tuž smědžeše Domowina zaso za serbsku wučbu wabić, tak zo w slědowacych lětach ličba serbsce wuknjacych widžomnje rozrosće. W sydomdzesatych a wosomdzesatych lětach wobdželeše so 5 000 do 6 000 šulerjow na serbskej wučbje.⁶³

Tola w realiće so wopokaza, zo njeprinjese wukublanje we wobłuku B-šulstwa za zachowanje serbšćiny spokojace rezultaty. Zaměr, zo šulerjo tutu rěč běžnje wobknježa, so jenož zřědka docpě. Dwě abo tři hodžiny serbšćiny wob tydžeń běchu w regionach z B-šulemi njedosahace za zdđerženje žiweje rěče. Asimilacija w sydomdzesatych a wosomdzesatych lětach dale přiběraše. Nimo toho so tež komunikaciske rумы serbšćiny w swójbje a wjesnej zjawnosći – zwonka serbskich katolskich wsow – dale a bóle pomjeńšichu. Přiwšěm pak so žana nowa metoda wuchowanja serbšćiny njenałožowaše.

⁶⁰ Sächs. HStA Dresden, IV/A. 4.01.082, SED-Kreisleitung Bautzen, Informationsbericht über die neue Bildungskonzeption und die 7. DB vom 18. 6. 1964.

⁶¹ Tež tam.

⁶² Ludwig Elle: Sprachenpolitik in der Lausitz. Eine Dokumentation 1949 bis 1989, Bautzen 1995, str. 57 sl.

⁶³ Tež tam, str. 58.

Wuhlad

Dwurěčne šulstwo w Němskej za dansku, sewjerofrizisku a serbsku mjeńšinu je džensa zakonsce zapisane. W krajnej wustawje Schleswigo-Holsteinskeje rjaduje so šulstwo za dansku a sewjerofrizisku ludowu skupinu a we wustawomaj Sakskeje a Braniborskeje za Serbow. W Južnej Schleswigojskej eksistuja mjeńšinowe šule z danskej wuwučowanskej rěču; němčina přidruži so hakle wot drugeho lětnika. Nošer mjeńšinowych šulow je Danske šulske towarstwo, štož zawěsći danskej mjeńšinje respektabelnu kublansku awtonomiju. Tuta zepěra so na wšelake wobsahowe a financielne dojednanja mjez němskim a danskim statom. Nimo danskich šulow natwarichu w Južnej Schleswigojskej syć danskich předšulskich kublanišćow. W šulskim lěće 1992/93 chodžeše 5 253 šulerjow do danskich šulow, 1995 bě jich 5 536. Po tym pak ličba džěći na danskich šulach spadowaše na 4 200 w lěće 2002 a na 3 701 w šulskim lěće 2004/05.⁶⁴ Problem při tym je, zo drje wulka ličba džěći danske předšulske kublanišća wopyta, ale po tym němske zakładne šule.

Polu Sewjernych Frizow so wuměnjena za frizišćinu w šuli w přirunowanju z časom do 1990 polěpšichu. Wuwučowanje mjeńšinoweje rěče w Sewjerneje Friziskeje so na wulkej ličbje šulow zaruči, hdžež podawa so fakultatiwnje frizišćina. Wučba pak je wobmjezowana na tydžensce dvě hodźiny a podawa so husto jenož w někotrych lětnikach. Hakle spočatk džewjećdzesatych lět nałožowaše so frizišćina w přenim a druhim lětniku zakładnje šule kaž tež w pěstowarnjach. Ličba šulerjow w frizišćinje rozrosće wot něhdže 1 000 w lěće 1990 na 1 261 w lěće 2000 a w šulskim lěće 2005/06 na 1 455. W přitomnosći so frizišćina na nimale wšitkich zakładnych šulach Sewjerneje Friziskeje poskići, ale jenož na mało šulach sekundarneho schodženka; to rěka, zo so po štwórtym lětniku z wuwučowanjom w frizišćinje hižo systematisce njepokročuje. W lěće 2000 wobdžěli so 1 261 šulerjow na 26 šulach na wučbje frizišćiny; z nich w cyłku 1 097 na zakładnych, ale jenož 164 šulerjow w pokročowanskich šulach.⁶⁵ To rěka, zo jenož 13 procentow wšitkich šulerjow zakładnych šulow w pjatym lětniku z wučbu w frizišćinje pokročuje. Přiwšěm nałožuje so frizišćina w rosćacej ličbje pěstowarnjow. W lěće 2002 wuknychu džěći w 17 pěstowarnjach frizišćinu.

W přirunowanju ze Sewjernymi Frizami bě w lěće 1990 wuchadzišćo serbskich šulow wo wjele lěpše. W šulskim lěće 1989/90 wobdžěli so hišće 6 175 šulerjow na hodžinach serbsčiny resp. so w tutej rěči wuwučowaše. Ale po politiskim přewróće ličba synlje spadny a docpě w šulskim lěće 1991/92 z něhdže 4 000 šulerjemi přechodnje swój najniši staw. W přichodnych lětach zajim na serbsčiny zaso stupaše. W lěće 1994 wopytowachu 4 810 šulerjow hodžiny serbsčiny a w lěće 1998 docpě so přechodny wjeršk z něhdže 5 500 wobdžělnikami. Ale kónc džewjećdzesatych lět ličba zaso spadny na 4 864 w lěće 2000 a na 3 888 w lěće 2005. Tute změny su sčěh woteběraceje ličby porodow w nowych zwjazkowych krajach po 1990 kaž tež wotpučowanja wosebje młodeje generacije do zapadnych džělow Němskeje. Najsylniši spad pokaza so w Sakskej: wot 3 683 šulerjow w lěće 1995 na 2 281 w lěće 2005. W Sakskej pak so tradicionelnje wjace šulerjow na serbsčinje wobdžěli hač w Braniborskej. W Delnjeje Łužicy so ličba stabilizowaše resp. stopnjowaše, ale jenož w zakładnej šuli.

⁶⁴ Přir. Pressemitteilung des SSW, 14. 9. 2005.

⁶⁵ Hlej Thomas Steensen: Friesischer Schulunterricht in Nordfriesland im 20. und 21. Jahrhundert, str. 95 (kaž přisp. 51). K aktualnej statistice přir. Kleine Anfrage des Abgeordneten Lars Harms (SSW) und Antwort der Landesregierung, Ministerin für Bildung und Frauen, 28. 11. 2005.

W lěće 1995 wobdźěli so tu 1 050 šulerjow na serbsčínje, w lěće 2005 1 618; při tym pak 1 059 na zakładnych šulach, ale jenož 53 na srjedźnych šulach a 506 šulerjow na gymnaziju. W Sakskej bě w lěće 2005 wot cyłkownje 2 281 na serbsčínje so wobdźělacych šulerjow 1 140 maćernorěčnych resp. Witaj-dźěći, w Delnjeje Łužicy wot cyłkownje 1 618 serbsčinarjow 81 Witaj-dźěći. Tendenca zawrjenja wšelakich srjedźnych šulow (eksistencija dwurěčnych zakładnych šulow je tuchwilu zaručena) dla negatiwneho wuwća šulerskich ličbow wuskutkuje so wosebje negatiwnje na Serbow. Tak njedowoli Sakske kultusowe ministerstwo w lěće 2001, njehladajo na sylne protesty, w serbskej srjedźnej šuli w Chrósćicach wutworjenje 5. lětnika. To dowjedže na kóncu k zawrjenju tutoho kubłanišća. Podobne problemy jewja so w najnowšim času w srjedźnej šuli w Radworju a w Pančicach-Kukowje. Mjeztym zo je sudniski wusud w Radworju k zachowanju 5. lětnika dopomhał, ma so po woli Sakskeho statneho ministerstwa za kultus kaž tež wokrjesneho sejmika w Kamjencu Serbska srjedźna šula w Pančicach zawrěć. Při wšěm je tuta šula jako nakromne kubłanišćo runje tak trěbna kaž w Ralbicach a w Radworju, zo njebychu so potencielni zajimcy za serbsčinu we wokolnych němskich wsach zhubili. Tu dyrbi so, hladajo na dale spadowace šulerske ličby, akceptabelne rjadowanje namakać.⁶⁶

Wažne městno we wobłuku serbskeho kublanja a při rewitalizaciji rěče zaběra modelowy projekt Witaj, kotryž so wot lěta 1998 w praksy naložuje. We Witaj-pěstowarnjach wuknu dźěći wot serbskorěčnych pěstowarkow na zakładze metody imersije serbsku rěč rozumić a rěčeć. Tutón modelowy projekt je w přenjeje měrje předwidźany za regiony, hdžež so w swójbje hižo serbsce njerěči. Aktualnje wobsteji w lěće 2006 w Hornjeje a Delnjeje Łužicy 8 pěstowarnjow z dospołnej a 15 předšulskeho kubłanišćow z parcielnej imersiju. W někotrych městnach wopytaja dźěći po tym rjadownje w zakładnych šulach po nowym pedagogiskim koncepcije „2plus“. Tu spyta so dwurěčne kublanje dźěći w šuli dale wjesć. W zakładnej šuli w Žylowje, džensa město Choćebuz, wuwučuje so tydžensce sydom hodžinow w serbsčínje – nimo třoch hodžinow w serbsčínje wužiwa so maćerščina tohorunja w matematice, w rysowanju a w dalšich předmjetach. W Slepom, Delnošlesko-hornjołužiski wokrjes, wuwučuje so tydžensce samo 14 hodžin w serbsčínje. Na podobne wašnje wutworichu so rjadownje na zakładnymaj šulomaj we Wojerecach kaž tež w Barće, wokrjes Budyšin. Na modelowy projekt Witaj w šuli natwarjaca pedagogiska koncepcija „2plus“ so w srjedźnych šulach a na gymnaziju pokročuje. Zaměr je dwurěčne kublanje dźěći w serbskich a Witaj-pěstowarnjach (abo skupinach) kaž tež w serbsko-němskich šulskich rjadownjach. Witaj-iniciatiwa ma so na dalše regiony Hornjeje a Delnjeje Łužicy rozšěrć, zo by nastala syć tajkich pěstowarnjow a na nje natwarjacych šulow po cyłej dwurěčnej Łužicy.⁶⁷

⁶⁶ K aktualnej situaciji dwurěčneho kublanja: Ludmila Budarjowa: Z jasnym wusměrjenjom do přichoda. 15. sobustawska hlowna zhromadźizna Serbskeho šulskeho towarstwa z. t. dnja 1. apryla 2006 w Chrósćicach, w: Serbska šula 59 (2006) 2, str. 47–56.

⁶⁷ K Witaj-projektej Ludmila Budar: Zum sorbischen Schulwesen, w: Werner Wiater/Gerda Vi-desott (wud.): Schule in mehrsprachigen Regionen Europas, Frankfurt/Main 2005, str. 315–334.